

(*Uluslararası Tatar Türkçesi Bilgi Şöleni Bildirileri (12-14 Ekim 2009)*, Edt. Prof. Dr. Erdoğan Boz, Türk Dil Kurumu ve Osman Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir 2010, s. 383-389)

TATAR TÜRKÇESİNDE ALKIŞ VE KARGIŞ EKİ: *-Gırl*

Erdal ŞAHİN*

Tatar Türkçesinde “bir kimseye iyilik dilemek için söylenen dua” anlamına gelen *alkış* karşılığı olarak *doga*, (*yahşı*) *télek* ve *rehmet uku* sözcükleri; “bir kimseye kötülük dilemek için söylenen dua” anlamına gelen *kargış* karşılığı olarak *kargış*, *beddoga*, *kahärläv*, *kargav* ve *lägnät* sözcükleri kullanılır. Alkış ve kargışlar, atasözleri ve deyimler gibi toplumun zaman içinde oluşturduğu anlatım kalıpları (Özmen 2000: 280) ve konuşmayı süsleyici, duyguları belirtici, anlatımı güçlendirici dil öğeleridir. (Boratav 1973: 136) Alkışlarda, alkış alan kişiyle alkışçı, kargışlarda ise kötülükte bulunan kişiyle kargışçı arasında geçmiş olan olay veya olaylar vardır. (Özmen 2000: 280) İyilik görülen insanlara karşı minnet ve şükranlar dil ile ödenmek için dua veya iyi dileklerle (alkışlarla) karşılık verildiği gibi, yapılan kötülüklere karşı da fiilen gücün yetmediği veya böyle bir yola başvurmak istenmediği zaman dil ile kargışlarla karşılık verilir. (AKMB 2001: 376) Türk dilinin gelişim sürecinde birçok ekle türlü anlamlarda ve yapılarda pek çok alkış ve kargış örneği oluşturulmuştur.¹

Tatar Türkçesinde alkış ve kargışların bildiriminde tasarlama kiplerinden emir veya istek kipi ekleri; *-GAn* geçmiş zaman sıfat fiil eki ve kimi eksilteli şekiller ile özellikle *-Gırl* eki kullanılır: *devletéñ bélen kartay* (İsenbet 1989: 239) [devletin ile yaşlan], *kadalıp kitsén* (İsenbet 1989: 335) [geberip gitsin]; *imansız ütiym* (İsenbet 1989: 284) [imansız geçeyim], *ikmek töśén kürmiyk* (İsenbet 1989: 278) [ekmek yüzünü görmeyelim]; *Allanıñ katı kaheré töşken (nerse)* (İsenbet 1989: 65) [Allah’ın katı kahrı düşen (şey)], *anasın satkan* (İsenbet 1989: 73) [anasını satan], *cén sukkan* (İsenbet 1990: 353) [cin çarpan]; *atasına nelet* (İsenbet 1989: 99) [*bulsın*] [atasına nalet (olsun)], *ataña legnet* (İsenbet 1989: 99) [*bulsın*] [atana

* Yrd. Doç. Dr., M. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

lanet (olsun)], *goméréne bereket* (İsenbet 1989: 223) [*bulsın*] [ömrüne bereket (olsun)]; *rehmet yavgırı* (İsenbet 1990: 60) [rahmet yağası(ca)], *pıçak kérgéré* (İsenbet 1990: 55) [bıçak giresi(ce)], *tamagiña taş kérgéré* (İsenbet 1990: 106) [boğazına taş giresi(ce)] vb.

Alkış ve kargışların bildirildiği bu ek ve şekillerden Tatar Türkçesinde özellikle kargış bildirimini için emir kipiyle *-Gırl* ekinin yaygın kullanıldığı dikkati çeker. Ancak, alkış ve kargışlar ağız özellikleri içeren halk edebiyatı ürünleri olarak değerlendirildiğinden, Türkiye Türkçesinde alkış ve kargışlarda kullanılan *-AsI(cA)* sıfat fiil eki gibi² *-Gırl* (~ *-Gırl(I)*, *-GUr*) eki de kullanıldığı yazı dillerinin dil bilgisi kitaplarında pek yer bulamamıştır. Nekiy İsenbet *Tatar Télénéñ Frazelogik Süzlégé* adlı iki ciltlik çalışmasında Tatar Türkçesinde kullanılan deyimler yanında alkış ve kargışları da toplamıştır. Nekiy İsenbet'in tespitine göre, Tatar Türkçesinde *-Gırl* ekiyle yapılmış alkış ve kargışlar şunlardır:

Alkışlar: *Allanıñ bar itkéré* (İsenbet 1989: 65) [Allah var edesi(ce)]; *ay rehma töşkéré*, *kulina göller üskéré* (İsenbet 1989: 40) [ay rahmet düşesi(ce), eline güller bitesi(ce)]; *ey uñgırı*, *bér başıñ méñ bulgırı* (İsenbet 1990: 312) [ey on, bir başın bin olsun, ey onası(ca), bir başı bin olası(ca) (sen)]; *goméréñ ozın bulgırı* (İsenbet 1989: 223) [ömrün uzun olsun, ömrü uzun olası(ca) (sen)]; *rehma töşkéré* (İsenbet 1990: 60) [rahmet düşesi(ce)]; *rehma yavgırı* (İsenbet 1990: 60) [rahmet yağası(ca)]; *yözéñ ak bulgırı* (İsenbet 1989: 322) [yüzün ak olsun, yüzü ak olası(ca) (sen)].

Kargışlar: *Alla sukkırı* (İsenbet 1989: 66) [Allah çarpası(ca)]; *Allanıñ katı kahehé sukkırı* (İsenbet 1989: 65) [Allah'ın katı kahrı çarpası(ca)]; *Allanıñ katı kahehé töşkéré* (İsenbet 1989: 65) [Allah'ın katı kahrı düşesi(ce)]; *anasın satkırı* (İsenbet 1989: 73) [anasını satası(ca)]; *atı bitkéré* (İsenbet 1989: 103) [adı bitesi(ce)]; *atı korgırı* (İsenbet 1989: 103) [adı kuruyası(ca)]; *ay cık tigéré* (İsenbet 1989: 42) [ay canı çıkası(ca)]; *başı bétkéré* (İsenbet 1989: 149) [başı bitesi(ce)]; *birené yırtılğı* (İsenbet 1989: 178) [küplemesi yırtılası(ca)]; *bit astına kérgéré* (İsenbet 1989: 179) [yüzü altına giresi(ce)]; *bugazına tal çıkkırı* (İsenbet 1989: 191) [boğazında söğüt bitesi(ce)]; *büre yırtkırı* (İsenbet 1989: 208) [kurt yırtası(ca)]; *canıñ cehennemge olakkırı* (İsenbet 1990: 350) [canın cehenneme düşsün, canı cehenneme düşesi(ce)]; *cén algırı* (İsenbet 1990: 351) (İsenbet 1990: 342) [cin alası(ca)]; *cén sukkırı* (İsenbet 1990: 353) [cin çarpası(ca)]; *cık bulgırı* (İsenbet 1990: 360) [canı çıkası(ca)]; *cık sukkırı* (İsenbet 1990: 360) [canı çıkası(ca)]; *cık tigéré* (İsenbet 1990: 360) [canı çıkası(ca)];

¹ Türk dilinde yapılmış alkış ve kargışların biçim ve anlam özellikleri için özellikle bk. L. Sami Akalın (1990), *Türk Dilek Sözlerinden Alkış ve Kargışlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.

² Türkiye Türkçesinde kargış ve dilek bildiriminde de kullanılan *-AsI* sıfat fiil ekinin geniş değerlendirilmesi için bk.: Zeynep Korkmaz (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 978-983.

çagarak üte kitkéré (İsenbet 1990: 226) [baca deliğinden çıkıp gidesi(ce)]; *éçéñ çıkkırı* (İsenbet 1990: 276) [için çıksın, içi çıkası(ca) (sen)]; *éçéñ yırtılgırı* (İsenbet 1990: 276) [için yırtılsın, içi yırtılası(ca) (sen)]; *éçéne biren bulgırı* (İsenbet 1990: 275) [içinde küpleme olası(ca)]; *éçéne pıçak kérgéré* (İsenbet 1990: 276) [içine bıçak girsin, içine bıçak giresi(ce) (sen)]; *goméréñ kıska bulgırı* (İsenbet 1989: 223) [ömrün kısa olsun, ömrü kısa olası(ca) (sen)]; *Hoday sukkırı* (İsenbet 1990: 214) [Allah çarpası(ca)]; *Hodayıñnan kilgéré* (İsenbet 1990: 213) [Allah'ından bul, Allah'ından bulası(ca)]; *Hodayıñ kekrésé töşkéré* (İsenbet 1990: 213) [Allah'ın eğrisi düşesi(ce)]; *Hoday orgırı* (İsenbet 1990: 213) [Allah çarpası(ca)]; *Hodayıñ legneti orgırı* (İsenbet 1990: 213) [Allah'ın laneti çarpası(ca)]; *kadalıp kitkéré* (İsenbet 1989: 335) [geberip gidesi(ce)]; *kadalıp töşkéré* (İsenbet 1989: 335) [geberip düşesi(ce)]; *kaher sukkırı* (İsenbet 1989: 364) [kahır çarpası(ca)]; *kuluñ korgırı* (İsenbet 1989: 416) [kolun kurusun, kolu kuruyası(ca) (sen)]; *legnet sukkırı* (İsenbet 1990: 9) [lanet çarpası(ca)]; *legnet töşkéré* (İsenbet 1990: 9) [lanet düşesi(ce)]; *mur kargırı* (İsenbet 1990: 27) [salgın hastalık kirası(ca)]; *mur talagırı* (İsenbet 1990: 27) [salgın hastalık bulaşası(ca)]; *mur tigéré* (İsenbet 1990: 27) [salgın hastalık değesi(ce)]; *muyınıñ ayak astına kilgéré* (İsenbet 1990: 26) [boynun ayak altına gelsin, boynu kuruyası(ca) (sen)]; *muyınıñ çıkkırı* (İsenbet 1990: 26) [boynun çıksın, boynu çıkası(ca) (sen)]; *ömété kisélgéré* (İsenbet 1990: 324) [ümidi kesilesi(ce)]; *pıçagım kérgéré* (İsenbet 1990: 55) [bıçağım giresi(ce)]; *pıçak kérgéré* (İsenbet 1990: 55) [bıçak giresi(ce)]; *şaytan algırı* (İsenbet 1990: 245) [şeytan alası(ca)]; *şaytan yıkkırı* (İsenbet 1990: 246) [şeytan yıkası(ca)]; *tamagiña taş kérgéré* (İsenbet 1990: 106) [boğazına taş girsin, boğazına taş giresi(ce) (sen)]; *tanaviña pıçak kérgéré* (İsenbet 1990: 109) [burnuna bıçak girsin, burnuna bıçak giresi(ce) (sen)]; *téléñe kan töşkéré* (İsenbet 1990: 131) [diline kan düşsün, diline kan düşesi(ce)]; *tını bétkéré* (İsenbet 1990: 163) [soluğu kesilesi(ce)]; *ület kargırı* (İsenbet 1990: 340) [salgın kirası(ca)]; *ület tigéré* (İsenbet 1990: 340) [salgın bulaşası(ca)]; *üñeçéñ özélgéré* (İsenbet 1990: 342) [yemek borun kırılınsın, yemek borusu kırılması(ca) (sen)]; *yözé aska kilgéré* (İsenbet 1989: 319) [yüzü aşağı gelesi(ce)]; *zehmet kagılgırı* (İsenbet 1989: 261) [zahmet değesi(ce)]; *zehmet tigéré* (İsenbet 1989: 261) [zahmet değesi(ce)]; *zehmet töşkéré* (İsenbet 1989: 261) [zahmet düşesi(ce)].

Nekiy İsenbet'in tespit ettiği kalıplaşmış şekillere göre, *-Gırl* ekinin kullanıldığı alkış yedi iken, bu ekin kullanıldığı kargış elli altı tanedir. Yani, Tatar Türkçesinde *-Gırl* eki, türlü durumlarda dilek bildirirken özellikle kargış ifadesi için çok ve yaygın kullanılmaktadır. Ancak, Tatar Türkçesinde söylenen alkış ve kargışlar Nekiy İsenbet'in tespit ettikleriyle sınırlı değildir. Tatar Türkçesinde *-Gırl* ekinin kullanıldığı ve türlü durumlarda söylenen başka alkış ve kargışlar da vardır: *kort çakkırları* [kurt sokası(ca)lar], *çençélép kitkéré*

[geberip gidesi(ce)] (Tumaşeva 2002: 155), *aktık köneñ bulgırı* [son günün olası(ca)] (AKMB 2007: 51) vb.

Tatar Türkçesiyle birlikte bazı Türk lehçelerinde de alkış ve kargış bildiriminde kullanılan *-Glr(l)*, *-GUr* ekinin kökeni hakkında Türklük biliminde birden çok fikir ileri sürülmüştür. Ekin kökeniyle ilgili birinci teori, ekin Eski Türkçeden beri bazı lehçelerde kullanılan *-Gll* 2. kişi emir ekinden geldiğidir. “Türkçemizdeki *-ğıl* ve *-gil* Emir Eki” başlıklı yazısında, Ahmet Caferoğlu, eki *-Gll* 2. kişi emir ekinin *-Gln* şekli yanında son sesi *r*'ye değişmiş üçüncü bir şekli olarak değerlendirmiş ve “Bugün Özbekçede, eski tarihî gramer şekli geniş telaffuz değişikliklerine uğramıştır. Eski *-ğıl*, *-gil* ile birlikte geniş bir surette *-ğın*, *-kın*, *-gın*, *-gin*; *-ğır*, *-gir*, *-kür*, *-ğur*, *-kur* gibi şekiller de sürünlük kazanmıştır.” (Caferoğlu 1989: 6) yorumunu yapmıştır. Ahmet Caferoğlu, ekin sadece Özbekçedeki şekli üzerine olan bu açıklamasıyla *-Glr / -GUr* ekini *-Gll* emir ekiyle birleştirmiş, ancak ekteki *l > r* ses değişmesini açıklamamış ve ekin diğer Türk lehçelerindeki kullanımına değinmemiştir. Ahmet Bican Ercilasun, Leyla Karahan ve Fatih Kirişcioğlu'nun redaktörü olduğu *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I (Fiil-Basit Çekim)* adlı çalışmada da *-Glr / -GUr* eki, 2. kişi emir eki *-Gll* ve *-Gln* eklerinin anlatıldığı bölümde verilir. Bu çalışmada “Kumuk, Nogay, Karakalpak Türkçelerinde ekin (yani *-Gll*, *-Gln*) *r*'li biçimi de vardır: *-Glr / -GUr* (Kum.), *-Glr* (Nog.), *-Glr* (Kkap). Ekin *n*'li ve *r*'li biçimlerini ‘fonetik yönden aynı bir kaynaktan saymak gerekir” (Caferoğlu 1989: 2'den). Alkış ve kargış işlevindeki *r*'li biçimin teklik 3. şahısta kullanılması ilgi çekicidir; bu, *-Gll* ekinin şahıs eki değil pekiştirici olduğunun açık tanıklarından biridir.” (TDK 2006: 790) değerlendirmesi yapılır. Johannes Benzing, Kumuk Türkçesinde *-glr / -gUr* ekini, 2. kişi emir eki *-gll / -gUl* ekiyle birlikte değerlendirir ve bu ekin de diğeriyle birlikte daha çok beddualarda kullanıldığını belirtir: *ölgür* “ölesi(ce)”, *gözün çıkır* “gözün çıksın, gözü çıkası(ca) (sen)”, *nalat bolgur tav* “lanet olası dağ”. (Benzing 1959: 404) Stefan Wurm da Özbek Türkçesinde *-glr / -gUr* ekini, 2. kişi emir eki *-gll / -gUl* ekiyle birlikte inceler ve bu ekin de diğeriyle birlikte emir bildirdiğini belirtir: *bây bolgir* “zengin olası(ca)”, *kör bolgir* “kör olası(ca)”, *yer yütür* “yer yutası(ca)”. Wurm ayrıca: “Bu ek, 3. kişi için de sık sık kullanılır ve bunda sıfat fiil tarzından yararlanır: *ölgür âtäsi* “ölen babası” (Wurm 1959: 514) der. Ancak, *-Gll* emir ekinin son sesi *n*'ye değişmiş şekli olan *-Gln* eki,³ *-Glr / -GUr* ekinin kullanıldığı yazı dillerinde zaten kullanıştadır, araştırmacılar bunu açıklamamışlardır: Çağ. *anı alıp kelgin* “onu alıp gel”, *ayag*

³ G. J. Ramstedt, “emirin *-Gln* ekiyle yapılan şekli için eskiden sıfat fiil eki olarak kullanılan ve bugün Karak. *kaş-kın* “kaçak” veya Kaz. *öt-kin* “keskin” gibi sözcüklerde ve Yeni Uyg. *kel-ginçe* “gelinceye kadar” veya Tür. *gör-ince* zarf fiil eklerinde donmuş olarak bulunan *-Gln* ekinin kaynak teşkil ettiğini” (Ramstedt 1957: 137-138'den) düşünür. Baskakov, “bu teoriye göre, emir 2. teklik kişi için *-Gln* sıfat fiil eki kişi eksiz olarak

baskın “ayak bas”, *bargın* “git” (Şçerbak 1962: 155); Özb. *bergin* “ver”; Y. Uyg. *sözligin* “söyle”; Kum. *yaşağın* “yaşa”; Kkalp. *algın* “al” vb. (TDK 2006: 762, 763, 765, 767)

Bazı Türklük bilimi araştırmacıları, *-Glr / -GUr* ekinin Hoço’dan çıkan Eski Uygurca bir Mani metnindeki beddua ifade eden cümlelerde emir eki olarak kullanıldığını ve bu ekin *-Gll* emir ekinin son sesi *r*’ye değişmiş şekli olduğunun delili olarak düşünmüşlerdir: *yme bir ekintike karganurlar alkanurlar ... takı için yöntürü okışurlar. ... yok yudun bolungur isiz kergeksiz yançalañlar ootka örtenke töbün tüsüngür atañ kalanga teglög teg tip sögüsürler yöntüşürler.* “ve birbirlerine beddua ederler, alkışta bulunurlar ... ve içten çekişip bağrışlar ... mahvolun, kötü ve gereksiz şekilde ezilin, ateşler ve alevler dibine düşün .... diye sövüşürler, çekişirler.” (Le Coq 1936: 9’dan) (TDK 2006: 790) Annamarie von Gabain’e göre ise bu cümlelerdeki *-(U)ngUr* eki, “belki *-(U)ñUz* yerine bir Moğollaşmadır.” (Gabain 1988: 128) Nitekim, bu örneklerdeki *-GUr* eki 2. kişi için emir eki olsaydı, cümlede anlamı düşünerek ekin *bolun-* ve *tüsün-* fiil gövdelerine değil, *bol-* “olmak” ve *tüs-* “düşmek” fiil köklerine eklenmesi gerekirdi. Marcel Erdal da bu şekli “*-(U)ñ* 2. çokluk kişi emir eki üzerine Özbek ve Başkurt lehçelerinde (beddualarda) görülen *-GUr* ekinin getirilmesi” (Erdal 2004: 237) olarak düşünmüştür.

Ekin kökeniyle ilgili ikinci teori, ekin bazı Türk lehçelerinde zarf fiil şeklindeki fiillerle birleşik fiil oluşturan *kör-* yardımcı fiilinin çeşitli ses değişiklikleriyle eklenmesiyle oluştuğudur. Bu teori Martti Räsänen’e aittir. Räsänen, *-Glr / -GUr* ekini, *kör-* yardımcı fiilinin eklenmiş şekli olarak değerlendirir ve bu yardımcı fiili anlattığı bölümde örneklendirir: Özb. *kurub ketkür* “kuruyup git; kuruyup gidesi(ce)”, *bolgur* “ol; olası(ca)”, *ölgür* “öl; ölesi(ce)”; Kaz. *çikkırı* “çık; çıkası(ca)”. (Räsänen 1957: 184, 206) Räsänen, Yakutçadaki gelecek zaman emir şekli 2. teklik kişi *-aar* ve 2. çokluk kişi *-aariñ* şekillerinin kaynağı olarak da *-a kör-* birleşik fiil yapısını gösterir. (Räsänen 1957: 206)

Ekin kökeniyle ilgili üçüncü teori, bu ekin tarihî Türk yazı dillerinden Çağatay Türkçesinde dikkati çeken *-gur / -gür* sıfat fiil ekinin bazı lehçelerde isteği bildirecek şekilde kullanılmasıyla oluştuğudur. Şçerbak, Mehdihan’ın Çağatayca *Senglah* adlı sözlüğünün Farsça çevirilerine göre *-gur / -gür* ekinin şimdiki zamana karşılık geldiğini” (Şçerbak 1977: 172) ve “*-Glr / -GUr* sıfat fiil ekinin çağdaş Türk lehçelerinin bazısında kimi sıfatlarda donmuş olarak bulunduğu veya bazısında iyi veya kötü dileğin bildirilmesi için kullanıldığı”nı belirtir ve bunları örneklendirir: Alt. *körgür* “keskin gözlü”, Başk. *oskor* “uçucu, bir dalda durmaz”, Kaz. *ötkir* “keskin”, Kum. *ölgür* “öl, geber”, Türk. *görgür* “keskin gözlü”, Şor. *ötkür* “keskin, basiretli”; Başk. *ayıv talagır* “ayı boğası(ca)”, *téléñ korogor* “dilin

---

kullanılmıştır: (*sen*) *algın* “sen almalısın” > “sen al” (Baskakov 1988: 342) der.

kurusun, dili kuruyası(ca) (sen)”, *yer upkır(ı)* “yer yutası(ca)”; Özb. *uyi kuygur* “evi yanası(ca)”, *umriñ uzâk bolgur* “ömrün uzun olsun, ömrü uzun olası(ca) (sen)”, *bârâkâ tâpماغur* “iyilik görmeyesi(ce)” vb. (Şçerbak 1977: 172) Baskakov da “-Gİr / -GUr, -A:r şeklindeki ek, özellikle beddualarda kullanılmaktadır ve bu ekin kaynağı olan ve Karak. *körin-gir* “görünen, göze çarpan”, *ser-gir* “duyulu, hassas”, *al-gir* “alan, kapan”, *il-gir* “yapışkan, iyi tutan” vb. örneklerde bugün bazı lehçelerde kullanılan eski -Gİr / -GUr sıfat fiil ekidir” (Baskakov 1988: 343) açıklamasını yapar ve “-Gİr / -GUr eki emir kipinde hiçbir kişi eki almadan 2. teklik kişi için kullanıldığını belirterek şu örneği verir: *sen kuru-gur* “sen kaybolan” > “sen kaybol” (Baskakov 1988: 343) Yine M. Räsänen, -gur, -gür, -kur, -kür ekini isim yapım eklerini ve sıfat fiilleri incelediği bölümde örneklendirir: Çağ. *kaçkur* “kaçkın, kaçan”, *toygur* “çabuk doyan”. Sıfat fiiller: *çıkğur* “çıkan”, *ötgür* “geçen”, *uygur* “uyan”; Özb. *toymاغur* “doymayan”; Nog., Kaz. *ötkür* “içe geçen, etki eden”. (Räsänen 1957: 130) Tatar dil bilgisi kitaplarında bu ek, fiilden sıfat yapım eklerinin anlatıldığı bölümde yer alır ve M. Z. Zekiyev, F. A. Ganiyev ve K. Z. Zinnetullina’nın redaktörü oldukları *Tatar Grammatikası I* adlı çalışmada “sıfat yapımının bu şekli, fiil kök veya gövdelerinin bildirdiği iş ve hareketi yapmaya muktedir olanı ifade eder: *algır, tapkır, sizgér, ütker, otkır* vb.” (Zekiyev vd. 1998: 394) denir.

Tatar Türkçesiyle birlikte, özellikle Özbek, Kazak, Karakalpak, Başkurt ve Kumuk Türkçelerinde de alkış ya da özellikle kargış ifadelerinde kullanılan -Gİr / -GUr ekinin kökeni hakkındaki bu teorilerden gerçek olanı kanaatimce üçüncü teoridir. Bu ek, tarihî Türk yazı dillerinden Çağataycada sıfat fiil eki olarak görülmektedir. Janos Eckmann, Çağatay Türkçesinde -gur / -gür ekini “bilhassa düşkünlük bildiren sıfatlar yapar; olumsuz fiil kök ve gövdelerine de getirilir” açıklamasıyla fiilden sıfat yapım eki olarak değerlendirir ve şu örnekleri verir: *çıkğur* “hücum, saldırı”, *uyganماغur* “kolay kolay uyanmayan kimse”, *ötgür* “keskin”, *taygur* “kaygan”, *tingur* “kolayca dinen ve gevşeyen kimse”, *tinماغur* “dinmeyen, durmayan”, *toygur* “kolayca doyabilen”, *toymاغur* “doymayan”, *yıkılğur* “yıkılacak, harap”. (Eckmann 1988: 39) A. M. Şçerbak, Çağatay Türkçesindeki -gur / -gür ekini, fiilden isim yapım ekleri bölümünde değil, sıfat fiiller içinde inceler ve “sınırlı kullanımı ve söz dizimi fonksiyonu olan bir şekil olarak” değerlendirerek şu örnekleri verir: *bu toymاغur közümge* “bu doymayan gözüme”, *otka tüşkür bu köñüldür Lütfini hor eylegen* “Ateşe düşesi bu gönüldür Lütff’yi hor eyleyen”; *kelgür ustâ* “gelen usta”; *tinماغur cismim* “sakinleşme bilmez cismim”; *çıkğur* “çıkan”; *tingur* “sakin olan”; *uyganماغur* “uyanmayan”; *uçgur* “uçan”; *ötgür* “geçen”. (Şçerbak 1962: 150-151) Gerçekten de Çağatay Türkçesinde ekin olumsuzluk eki almış fiil gövdelerine de geliyor olması bunun bir yapım eki değil, sıfat fiil

eki olduğunu gösteriyor. Çağdaş Türk lehçelerinde kalıcı isimler yapan ve alkış veya beddua bildiriminde kullanılan *-Glr(I) / -GUr* ekinin kaynağı işte bu sıfat fiil ekidir. Ayrıca, tarihî ve çağdaş lehçelerde *-Gll* emir eki hep ikinci şahıs için kullanılırken, alkış ve beddualardaki *-Glr / -GUr* eki, Tatar Türkçesinde ve kullanıldığı diğer lehçelerde ikinci kişi değil, istek bildirdiği düşünüldükçe üçüncü kişi olarak çevrilebilmektedir. D. G. Tumaşeva, istek kipi içinde *-GlrI* ekini de değerlendirir ve “bu şekil kargış bildirimine hastır ve seyrek olarak tatminkârlık, mutluluk belirtisi olarak da kullanılır: *şaytan algır* [şeytan alası(ca)], *rehmet töşkéré* [rahmet düşesi(ce)]” (Tumaşeva 2002: 155; Tumaşeva 1978: 132) der. M. Z. Zekiyev de “bu ekle yapılan dilek şekillerinin istek kipi içinde değerlendirilmesi gerektiğini” (Zekiyev 1999: 253) belirtir.

Çağatay Türkçesindeki *-GUr* sıfat fiil eki, bugün Uygur Karluk, Kıpçak ve Aral Sayan grubu Türk lehçelerinin bazısında aynı şekilde veya ünlüsü daralmış olarak kimi sıfatların bünyesinde bulunmakta veya bazısında istek anlamında alkış veya bedduaların bildirilmesi için kullanılmaktadır: Alt. *körgür* “keskin gözlü”, *seskir* “hassas, duyarlı”, *bilgir* “anlayışlı”, *tapkır* “hazırcevap”; Başk. *ütker* “keskin”; *oskor* “uçucu, bir dalda durmaz”, *yılgır* “çevir, atik”; Kaz. *otkir* “keskin”; Türk. *algır* “iyi tutan, iyi yapışan”, *görgür* “keskin gözlü”, *yüzgür* “iyi yüzen”, *çapgır* “çevik, atik”, *atgır* “keskin; isabetli”, *düşgür* “yumuşak, esnek”, *gitgır* “hızlı, çabuk”; Şor. *otkür* “keskin, basiretli” (Şçerbak 1977: 172); Kır. Tat. *çalışkır* “çalışkan” (Doerfer 1959: 380); Başk. *hizgér* “duyarlı, dikkatli” (Benzing 1959: 428); Özb. *keskir* “keskin”, *sezgir* “duyarlı, dikkatli” (Wurm 1959: 498); Başk. *ayiv talagır* “ayı boğası(ca)”, *télëñ korogor* “dilini kurusun”, *yer upkır(ı)* “yer yutsun” (Şçerbak 1977: 172); *rehmet töşkörö* “teşekkür yağsın”, *avır tupragı yéñél bulgırı* “ağır toprağı hafif olsun” (Öner 2008: 276); Kum. *ölgür* “geberesi”, *nalat bolgur tav* “nalet olası dağ” (Şçerbak 1977: 172); *ösüp ösüp zalim bolgur, ohup ohup alim bolgur* “büyüyüp büyüyüp kocaman olası, okuyup okuyup alim olası”⁴ *üyüñ yığılmağır* “evin yıkılmasın”, *anañ ölgür* “anan ölsün” (TDK 2006: 765), *beş ulannı ağası bolgur* “beş oğlanın ağabeyi ol” (AKMB 2007: 34); Özb. *uyi kuygur* “evi yanası(ca)”, *umriñ uzâk bolgur* “ömrün uzun olsun, ömrü uzun olası(ca) (sen)”, *bäräkâ tâpmagur* “iyilik görmeyesi(ce)”; Özb. ağızlarda *balañ ölgir* “çocuğun ölsün, çocuğu ölesi(ce) (sen)”, *balañ köp bogır* “çocuğun çok olsun, çocuğu çok olası(ca) (sen)” (Şçerbak 1977: 172); Nog. *köziñ şikkır* “gözün çıksın”, Kkalp. *nälet javgır* “lanet yağsın” (TDK 2006: 766); Kaz. *tileviñdi bergir* “(Allah) dileğini versin” (AKMB 2007: 46) vb.⁵

⁴ TDK 2006: 765’te “Büyük büyü kocaman ol; oku oku âlim ol.” şeklinde çevrilmiştir.

⁵ N. A. Baskakov, Türk lehçelerinde kullanılan *-Glr / -GUr* ekinin Moğolca emir bildiren *-GARAY ~ -A:RAY* ekleriyle ilgili olabileceğini (Kotviç 1962: 219’dan) ve Türk lehçelerinde bunun üç şekilde kullanıldığını söyler: 1) *-Glr* (lehçelerin büyük kısmında); 2) *-A:r* (Yakutçada 2. teklik kişi gelecek zaman emir eki (2. kişi çokluk

Türk dilinde alkış veya kargış bildirilirken tasarlama kiplerinden istek ve emir kipleri yanında bazı sıfat fiil ekleri de kullanılabilir. Türkiye Türkçesinde *-AsI* sıfat fiil eki, şekilce gelecek zamana yönelmekle birlikte, bir hareketi bir fiile kargış ve dilek olarak yükleyen geçici sıfatlar oluşturur: *Karnı çatlayası (rezil)*, *cehenneme direk olası (rezil)*, *kaybolası (örme)*, *yıkılması (değerler)*, *kör olası (adam)*, *gelmez olası (adam)*, *boyu devrilesi (adam)*, *asılması (çavuş)* vb. (Korkmaz 2003: 979) Türkiye Türkçesinde *-AsI* ekli bu geçici sıfatlar *-cA* ekiyle genişletilmiş olarak da kullanılır: *çıkasıca gözler*. (Korkmaz 2003: 978-979) Tatar Türkçesinde de *-GAn* ekli geçmiş zaman sıfat fiili alkış ve kargış bildiren geçici sıfatlar oluşturur: *Allanıñ kaheré töşken (nerse)* (İsenbet 1989: 65) [Allah'ın kahrı düşen (şey)]; *anasın satkan* (İsenbet 1989: 73) [anasını satan]; *cén sukkan* (İsenbet 1990: 353) [cin çarpan]; *hoday organ (karaklar)* (İsenbet 1990: 213) [Allah çarptığı (hırsızlar)]; *Hodaynuñ legneti organ* (İsenbet 1990: 213) [Allah'ın laneti çarpan]; *kaheer sukkan* (İsenbet 1989: 364) [kahır çarpan]; *kaheer töşken* (İsenbet 1989: 364) [kahır düşen]; *legnet sukkan* (İsenbet 1990: 9) [lanet çarpan]; *legnet töşken* (İsenbet 1990: 9) [lanet düşen] vb.

Türk dilinde kimi sıfat fiil eklerinin de dilek anlamıyla kargış bildiriminde kullanılması ve Tatar Türkçesinde *-GAn* sıfat fiil ekiyle yapılmış kargışların yanında, aynı kelimelerle *-Gİr* ekiyle yapılmış kargışların da bulunması *-Gİr* ekinin de sıfat fiil eki olduğunu gösterir: *Allanıñ katı kaheeré töşkéré* (İsenbet 1989: 65) [Allah'ın katı kahrı düşesi(ce)] ~ *Allanıñ kaheeré töşken (nerse)* (İsenbet 1989: 65) [Allah'ın kahrı düşen (şey)]; *anasın satkırı* (İsenbet 1989: 73) [anasını satası(ca)] ~ *anasın satkan* (İsenbet 1989: 73) [anasını satan]; *cén sukırı* (İsenbet 1990: 353) [cin çarpası(ca)] ~ *cén sukkan* (İsenbet 1990: 353) [cin çarpan]; *Hoday orgırı* (İsenbet 1990: 213) [Allah çarpası(ca)] ~ *hoday organ (karaklar)* (İsenbet 1990: 213) [Allah çarptığı (hırsızlar)]; *Hodaynuñ legneti orgırı* (İsenbet 1990: 213) [Allah'ın laneti çarpası(ca)] ~ *Hodaynuñ legneti organ* (İsenbet 1990: 213) [Allah'ın laneti çarpan]; *kaheer sukırı* (İsenbet 1989: 364) [kahır çarpası(ca)] ~ *kaheer sukkan* (İsenbet 1989: 364) [kahır çarpan], *kaheer töşkéré* (İsenbet 1989: 364) [kahır düşesi(ce)] ~ *kaheer töşken* (İsenbet 1989: 364) [kahır düşen]; *legnet sukırı* (İsenbet 1990: 9) [lanet

---

şekli *-A:rıñ*) ve *-A:r* (Şorcada 2. çokluk kişi emir eki). 3) *-Ár* (Çuvaşçada 2. çokluk kişi eki, bu ek diğer Türk lehçelerindeki *-ñIz ~-Ir* şekillerine uygun düşer.) (Baskakov 1988: 343) M. Tomanov, Kazak Türkçesinden *bilgır-bilgiş, tapkır-tapkiş, sezgır-sezgiş* örneklerini vererek fiilden isim yapan *-Gİş* ile *-Gİr* eklerini anlamdaş ekler olarak değerlendirmiş ve bunların aynı kökenden geldiğini (Tomanov 1988: 188) düşünmüştür. M. Räsänen ise, W. Kotwicz'in *-Gİr / -GUr* sıfat fiil ekini Tür. *-GU+r* ~ Moğ. *-GAR, -Gİr* şeklinde açıkladığını (Kotwicz 1950: 264'ten Räsänen 1957: 130) belirtir. Moğolcada da fiilden isim yapım eki görevinde sıkça kullanılan *-GUr* eki vardır, bu dilde ek, özellikle alet isimleri yapar ve herhangi bir hecesinde *r* ünsüzü bulunan tabanlara aykırılışma ile *-GUL* olarak getirilir: *kana-* “kanamak”tan *kanagur* “neşter”, *kadu-* “biçmek”ten *kadugur* “orak”, *elgü-* “asmak”tan *elgügür* “mandal”; *bari-* “tutmak”tan *barigul* “sap, kulp” vb. (Poppe 1937: § 66; Poppe 1992: 55) Moğolcada bu ek, ayrıca bir şeye eğilimli olma ifade eden sıfatlar da yapar: *angalca-* “açık olmak”tan *angalcagur* “ağız açık, bön; kuş yavrusu” vb. (Ramstedt 1957: 138)

çarpası(ca)] ~ *legnet sukkan* (İsenbet 1990: 9) [lanet çarpan], *legnet töşkéré* (İsenbet 1990: 9) [lanet düşesi(ce)] ~ *legnet töşken* (İsenbet 1990: 9) [lanet düşen] vb. Ayrıca, Tatar Türkçesinde *Alla sukkırı (kece)* (İsenbet 1989: 66) [Allah çarpası(ca) (keçi)]; *ömété kisélgeré (nerse)* (İsenbet 1990: 324) [ümid kesilesi(ce) (şey)] gibi kargış örneklerinde *-Glr* ekli şekillerin bir ismin tamlayıcı olarak kullanılması da bu ekin geçici sıfatlar yapan bir sıfat fiil eki olduğuna delildir. *-Glr / -GUr* ekinin kullanıldığı diğer Türk lehçelerinde de sıfat tamlaması şeklinde alkış ve kargışlara rastlanmaktadır: Kum. *nalat bolgur tav* “lanet olası dağ” (Benzing 1959: 404).

Alkış veya kargışların anlatımında kullanılan *-Glr / -GUr* eki, bazı bilim adamlarınca *-GIl* emir ekinin son sesi *r*'ye değişmiş şekli olarak düşünüldüğünden, bazı Türk lehçelerinde bu ekle birlikte bulunan *-I* sesi de kendisinden önceki emir şekline eklenen ünlem olarak değerlendirilir. Gerçekten de tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde emir çekiminde pekiştirici olarak kullanılan *a / e* ve *ı / i* ünlemleri vardır. *A* ünlemi *Kutadgu Bilig*'de ya fiil tabanında ya da *-GIl*'dan sonra kullanılarak anlamı pekiştirir: *bil-e!* (KB-1280), *tur-a!* (KB A185-23), *yığ-a!* (KB-1265), *kör-gil-e!* (KB-A179-40), *yan-gıl-a!* (KB-A179-40). *I* ünlemi ise yine *Kutadgu Bilig*'de *-sUn* ekinden sonra kullanılır: *bol-sun-ı* (KB-5590), *kesme-sün-i* (KB-166), *kör-sün-i* (KB-509), *yalın-sun-i* (KB-121). Bu ünlemin seyrek olarak doğrudan doğruya tabana geldiği de olur: *uk-ı!* (KB-257). Şiban Han Divanı'nda *U* da pekiştirici olarak kullanılmıştır: *bar-u! oltur-u! koşuñ-u!* (ŞHD, 55). Aynı pekiştirici Nevâyî'de de görülür: *yiber-ü!* (ÇEK, 119). Fiil tabanlarından sonra *a / e*, Eski Osmanlıcada da kullanılmıştır: *sus-a!*, *al-a!*, *bak-a!*, *gör-e!* (TDG, 680-81). *A / e* ünlemi bugün *-GIl*'dan sonra *-GIlA* biçiminde Başkurt Türkçesinde, *-GIn*'dan ve *-(I)ñlar*'dan sonra *-gina*, *-(I)ñlara* biçiminde Yeni Uygurcada kullanılmaya devam etmektedir. (TDK 2006: 791) *-Glr / -GUr* ekinin geçici sıfatlar yapan bir sıfat fiil ekiyken sonradan sadece alkış veya kargışlarda kullanılmasıyla bir istek veya emir anlamında düşünülmesiyle bu eke de *ı / i* ünleminin eklenmesi ihtimal dahilindedir.

Ancak, Tatar Türkçesinde *-GlrI* ekiyle yapılmış alkış ve kargışları söz dizimi yönünden incelediğimizde, bu son ses, emir şekillerine gelen ünlem değil, 3. kişi iyelik eki olarak görünmektedir. Tatar Türkçesinde bu ekle yapılmış alkış ve kargışlar söz dizimi yönünden şu özelliklerde bulunur: 1. Tamlayanı ilgi hâli ekli isim ve tamlananı *-Glr* ekli sıfat fiil şekli olan belirtili isim tamlaması: *Allanıñ bar itkéré* (İsenbet 1989: 65) [Allah var edesi(ce)]. Bu örnekte ilk kelimedeki *-nıñ* ekinin ilgi hâli eki, son kelimedeki *-é* ekinin 3. kişi iyelik eki olduğu gayet açıktır. 2. Tamlayanı ilgi hâli eksiz isim ve tamlananı *-Glr* ekli sıfat

fiil şekli olan belirtisiz isim tamlaması: *Alla sukkırı* (İsenbet 1989: 66) [Allah çarpası(ca)⁶]; *bugazına tal çıkkırı* (İsenbet 1989: 191) [boğazında söğüt bitesini(ce)]; *cén sukkırı* (İsenbet 1990: 353) [cin çarpası(ca)]; *éçéñe pıçak kérgéré* (İsenbet 1990: 276) [içine bıçak girsin, içine bıçak giresi(ce) (sen)]; *Hoday orgırı* (İsenbet 1990: 213) [Allah çarpası(ca)]; *kaher sukkırı* (İsenbet 1989: 364) [kahır çarpası(ca)]; *legnet töşkéré* (İsenbet 1990: 9) [lanet düşesi(ce)]; *mur talagırı* (İsenbet 1990: 27) [salgın hastalık bulaşası(ca)]; *pıçak kérgéré* (İsenbet 1990: 55) [bıçak giresi(ce)]; *rehmet yavgırı* (İsenbet 1990: 60) [rahmet yağası(ca)]; *şaytan yıkkırı* (İsenbet 1990: 246) [şeytan yıkası(ca)]; *tamagiña taş kérgéré* (İsenbet 1990: 106) [boğazına taş girsin, boğazına taş giresi(ce) (sen)]; *ület kırgırı* (İsenbet 1990: 340) [salgın kırası(ca)]; *zehmet kagılgırı* (İsenbet 1989: 261) [zahmet değesi(ce)] vb. Bu örneklerde de birinci ismin eksiz ilgi hâlinde bulunduğu, son kelimedeki -é ekinin 3. kişi iyelik eki olduğu açıktır.⁷ Bunlardan başka, Tatar Türkçesinde şekil olarak tamlayanı eksiz ilgi hâlinde birinci, ikinci ve üçüncü teklik kişi iyelik şeklinde isim ve tamlananı -*Glr* ekli sıfat fiil şekli olan belirtisiz isim tamlaması biçimindeki alkış ve kargışlar da vardır: *pıçagım kérgéré* (İsenbet 1990: 55) [bıçağım giresi(ce)]; *canıñ cehennemge olakkırı* (İsenbet 1990: 350) [canın cehenneme düşsün, canı cehenneme düşesi(ce)]; *ey uñgırı, bér başıñ méñ bulgırı* (İsenbet 1990: 312) [ey on, bir başın bin olsun, ey onası(ca), bir başı bin olası(ca) (sen)]; *éçéñ çıkkırı* (İsenbet 1990: 276) [için çıksın, içi çıkası(ca) (sen)]; *goméréñ ozın bulgırı* (İsenbet 1989: 223) [ömrün uzun olsun, ömrü uzun olası(ca) (sen)]; *kuliñ korgırı* (İsenbet 1989: 416) [kolun kurusun, kolu kuruyası(ca) (sen)]; *muyınıñ ayak astına kilgéré* (İsenbet 1990: 26) [boynun ayak altına gelsin, boynu ayak altına gelesi(ce) (sen)]; *üñeçéñ özélgéré* (İsenbet 1990: 342) [yemek borun kırılısın, yemek borusu kırılması(ca) (sen)]; *yözéñ ak bulgırı* (İsenbet 1989: 322) [yüzün ak olsun, yüzü ak olası(ca) (sen)]; *Allanıñ katı kaheré sukkırı* (İsenbet 1989: 65) [Allah'ın katı kahri çarpası(ca)]; *başı bétkéré* (İsenbet 1989: 149) [başı bitesini(ce)]; *birené yırtılgırı* (İsenbet 1989: 178) [küplemesi yırtılması(ca)]; *Hodayniñ legneti orgırı* (İsenbet 1990: 213) [Allah'ın laneti çarpası(ca)]; *ömété kisélgéré* (İsenbet 1990: 324) [ümidi kesilesi(ce)]; *tını bétkéré* (İsenbet 1990: 163) [soluğu kesilesi(ce)]; *yözé aska kilgéré* (İsenbet 1989: 319) [yüzü aşağı gelesi(ce)] vb. Bu örneklerin de yapı yönünden yukarıda örneklendirilen belirtisiz isim

⁶ Türkiye Türkçesinde belirtisiz ad tamlamasının tamlanan ögesini oluşturan veya 3. kişi iyelik eki bulunmasını gerektiren bazı yerlerde, -*AsI* geçici adının bu eki almadan da ad işlevini yerine getirdiği görülüyor: *güç yetesi* vb. Bunun sebebi, -*AsI*'daki eke dahil -*sI* ögesi ile +*sI* iyelik ekinin üst üste gelmesinin oluşturacağı ses uyumsuzluğunu (kakofoni) giderme eğilimi olmalıdır. (Korkmaz 2003: 980)

⁷ Sıfat fiil veya fiil ismi şeklindeki fiilin (tamlananın) maddî veya manevî bir şeye (tamlayana) ait olduğunun bildirilmesi için tarihî ve çağdaş lehçelerde Uyg. *bodisabatlar kelmişi* "Bodhisattva'ların gelmesi"; Har. *kayı ata kurban kılmişi* "hangi babanın kurban etmesi"; EAT *kıyâmet kopacağı* "kıyametin kopacağı"; Azr. *açlıg (ne) oldugu* "açlığın (ne) olduğu"; Tür. *ben geldiğim (zaman)*, Başk. *min kürgeném* "benim gördüğüm", Kum. *men gelgenim* "benim geldiğim"; Özb. *İskender Zülkerneyn binâ kılgeni* "İskender Zülkayneyn'in yaptırdığı"; Tuv.

taamlamasına benzemesi ve diğer Türk lehçelerinde bu yapıya benzer isim taamlaması şekilleri⁸ bulunmakla birlikte, bu yapı, *-Glr* eki ile 3. kişi iyelik ekinin kalıplaşmış şekli olan *-GlrI*’nın 1., 2. ve 3. teklik kişi iyelik ekli isimlerle birlikte *-sIn* anlamına geldiği dilek anlamında emir cümlesi olarak da düşünölebilir. 3. Taamlayarı belli olmayan ve taamlananı *-Glr* ekli sıfat fiil olan eksiltili isim taamlaması: *anasın satkırı* (İsenbet 1989: 73) [anasını satası(ca)]; *bit astına kérgéré* (İsenbet 1989: 179) [yüzü altına giresi(ce)]; *çagarak üte kitkéré* (İsenbet 1990: 226) [baca deliğinden çıkıp gidesi(ce)]; *Hodayıñnan kilgéré* (İsenbet 1990: 213) [Allah’ından bulası(ca)]; *kadalıp kitkéré* (İsenbet 1989: 335) [geberip gidesi(ce)]; *kadalıp töřkéré* (İsenbet 1989: 335) [geberip düşesi(ce)] vb.

Tatar Türkçesinde *şaytan algırı* (İsenbet 1990: 245) [şeytan alası(ca)] kargışı yanında, bundaki *+ı* 3. kişi iyelik ekinin varlığının unutulmasıyla, *şaytan algırısı* (İsenbet 1990: 245) [şeytan alası(ca)] şeklinde ek yığılmasıyla bu ekin üzerine yeniden *+sı* 3. kişi iyelik ekinin getirilmesi ve *rehmet yavgırı* (İsenbet 1990: 60) [rahmet yağası(ca)] yanında *rehmet yavgırları* (İsenbet 1990: 60) [rahmet yağası(ca)lar]; *legnet sukkırı* (İsenbet 1990: 9) [lanet çarpası(ca)] yanında *legnet sukkırları* (İsenbet 1990: 9) [lanet çarpası(ca)lar]; *kort çakkırı* (Tumaşeva 2003: 156) [kurt sokası(ca)] *kort çakkırları* (Tumaşeva 2002: 155) [kurt sokası(ca)lar] gibi *-Glr* eki üzerine çokluk eki *+lar* ve 3. kişi iyelik eki *-I*’nın getirilmesiyle kargışlar yapılması bu tür kargışların isim taamlaması yapısında olduğunu gösterir. Yine bu yapıya benzer olarak, Tatar Türkçesinde istek çekimi için kullanılmayan *-gay / -gey* ekinin olumsuzluk ekiyle kalıplaştığı ve ihtimal bildiren *-magayı / -megeyé* eki bulunur: *Bügen yañgır bulmagayı* “Bugün belki yağmur yağabilir.” (Korkarım ki bugün yağmur yağacak) vb. Bu ekin bünyesinde de *-GlrI* ekinde olduğu gibi 3. kişi iyelik eki bulunur. (Zekiyev 1999: 225; Öner 1998: 202) Bu şeklin seyrek olarak *çığartmagayıñ, salkın tidérmegeyém* örneklerindeki gibi 1. ve 2. teklik kişi iyelik ekli ve 3. çokluk kişi iyelik ekli şekilleri de kullanılır: *çığarmagayları, tidérmegeyleré*. (Tumaşeva 2002: 155)

Sonuç olarak, Çağatay Türkçesinde sıfat fiil eki olarak kullanılan *-gur / güç* eki, bu yazı dilinin yayıldığı ve yerel lehçeleri etkilediği bölgelerde fiillerden kalıcı sıfatlar yapmış ve

---

ada körbeenin “babanın görmediğini”; *kini keleri* “onun geleceği”; Çuv. *anne çirleri* “annenin rahatsızlanması” şeklinde belirtisiz isim taamlaması veya iyelik öbeğinin kullanıldığı örnekler vardır. (şahin 2003: 100-101)

⁸ Tarihi ve çağdaş lehçelerde Gök. *bodunum közi kaşı* “halkımın gözü kaşı”; Uyg. *oglum savı* “oğlumun sözleri”; Karh. *bagrı otı* “ciğerparem”; Har. *karındařıñ hatunı* “kardeşinin hanımı”; Kıp. *ammusı oğlanları* “amcasının oğulları”; Çağ. *yüzüñ alı* “yüzünün al rengi”; EAT *beñzüm gümişi* “benzimin gümüşi”; Azr. *gardaşi ođlu* “kardeşinin ođlu”; Türk. *atañ dostu* “atanın dostu”; Başk. *ulı yanı* “oğlunun yanı”; Kar. Bal. *çaşı kolu* “çocuğunun kolu”; Kır. Tat. *ömrüm soñu* “ömrümün sonu”; Tat. *Leylenéñ küzleré yıltravı* “Leylâ’nın gözlerinin parlaması”; Hak. *adam çiri* “atamın yeri”; Tuv. *oglum adı* “oğlumun adı” şeklinde iyelik ekli adlara aidiyet bildirildiğinde belirlilik belgisi olan ilgi hâli eki, iyelik ekiyle belirli olan taamlayana eklenmeyebilmektedir. (şahin 2003: 94)

dilek anlamıyla sadece alkış ve kargışların bildirimine özel bir ek olarak görev almıştır. Alkış ve kargışın bildirimini doğrudan emir veya istek kipleriyle kurulurken, özellikle kargışın muhatap kişiye geçmesinin istenmediği durumlarda, Türkiye Türkçesinde bu işlevi ve *ol-*, *gel-*, *kal-* fiilleri ile birleşik fiil oluşturması dışında işlekliliği olmayan *-AsI* sıfat fiil ekinin tercih edilmesi gibi, Özbek, Kazak, Karakalpak, Başkurt, Kumuk ve Tatar Türkçelerinde yine bu işlevi dışında işlekliliği olmayan *-Glr / -GUr* sıfat fiil eki tercih edilmiştir. Özbekçe, Kazakça, Karakalpakça, Başkurtça ve Kumukçada ek, alkış veya kargışlarda daha çok *-Glr(I)* veya *-GUr* şekillerinde görülürken, Tatar Türkçesinde alkış veya kargışların söz dizimi yapısı içinde 3. kişi iyelik ekini de bünyesine katarak *-GlrI* şeklinde kullanılagelmiştir.

KAYNAKLAR

Abdullin, İ. A., F. A. Ganiyev, M. G. Muhamadiyev, R. A. Yunaleyeva, *Tatarça-Rusça Sözlük - Tatarsko-Russkiy Slovar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Akalın, L. Sami (1990), *Türk Dilek Sözlerinden Alkış ve Kargışlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı (2007), *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, bşk. Prof. Dr. Şükrü Elçin, C. 8, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Baskakov, N. A. (1988), “Kategoriya Nakloneniya”, *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov (Morfolojiya)*, red. E. R. Tenişev, Moskova: Nauka yayınları, s. 324-367.

Benzing, Johannes (1959), “Das Kumükische”, *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden: Verlag Steiner, 391-406.

Boratav, Pertev Naili (1973), *Türk Halkbilimi I 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 2. bs., İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Canım, Rıdvan (2001), “Beddua”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, bşk. Prof. Dr. Mustafa İsen, C. 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 376-377.

Caferoğlu, Ahmet (1989), “Türkçemizdeki *-ğil* ve *-gil* Emir Eki”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-10.

Eckmann, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (kom. bşk.) (1992), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 2 C., Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.

- Erdal, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill.
- Gabain, Annemarie Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- İsenbet, Nekiy (1989), *Tatar Têlênêñ Frazеologik Süzlégé*, C. 1 (A-K), Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İsenbet, Nekiy (1990), *Tatar Têlênêñ Frazеologik Süzlégé*, C. 2 (L-H), Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Komisyon (1977), *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlégé*, C. 1, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Komisyon (1979), *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlégé*, C. 2, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Komisyon (1981), *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlégé*, C. 3, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kotviç, Vladislav (1962), *İssledovaniya po Altayskim Yazıkam*, Moskova.
- Kotwicz, Wladiyslaw (1953), “Studia nad Jezykami Altajskimi”, *RO*, C. XVI, s. 13-14.
- Le Coq, A. Von (1936), *Türkçe Mani Elyazıları (Manichaika)*, C. 1, çev. Fuat Kösearif, İstanbul.
- Magomedov, A. G. (1966), “Kumıkskiy Yazık”, *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, C. 2, Moskova: Nauk yayınları, s. 194-212.
- Öner, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, Mustafa (2008), “Başkurtça Kısa Dil Bilgisi”, *Tarihten Bugüne Başkurtlar Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 238-293.
- Özmen, Mehmet (2000), “Alkış ve Kargışlarda Cümle ve Anlatım Özellikleri”, *Türk Dili*, Sayı: 585, Eylül 2000, 280-293.
- Poppe, Nicholas (1937), *Grammatika Pismenno-Mongolskogo Yazıka*, Moskova-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Poppe, Nicholas (1992), *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, çev. Günay Karaağaç, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Ramstedt, G. J. (1957), *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. I. Lautlehre*, Helsinki.

Ramstedt, G. J. (1957), *Vvedeniye v Altayskoye Yazıkoznaniye (Morfologiya)*, çev. L. S. Slonim, Moskova: İzdatelstvo İnostrannoy Literaturı.

Räsänen, Martti (1957), *Materialien zur Morphologie der Turkischen Sprachen*, Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.

Şahin, Erdal (2003), *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Şçerbak, A. M. (1962), *Grammatika Starouzbekskogo Yazıka*, Moskova-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR Yayınları.

Şçerbak, A. M. (1977), *Oçerki po Sravnitelnoy Morfologii Tyurkskih Yazıkov*, Leningrad: Nauk Yayınları.

Tomanov, M. (1988), *Kazak Tiliniñ Tarihi Grammatikası*, Almatı: Mektep Yayınları.

Tumaşeva, D. G. (1978), *Hezergé Tatar Edebi Têlé*, Kazan: Kazan Üniversitesi Yayınları.

Tumaşeva, D. G. (2002), “Figıl”, *Tatar Grammatikası II (Morfologiya)*, red. Prof. Dr. Z. Zekiyev, Prof. Dr. D. G. Tumaşeva, Prof. Dr. F. M. Hisamova, Moskova: İnsan Yayınları, Kazan: Fikér Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2006), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I Fiil Basit Çekim*, red. Ahmet Bican Ercilasun, Leyla Karahan, Fatih Kirişçioğlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Wurm, Stefan (1959), “Das Özbekische”, *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden: Verlag Steiner, 489-524.

Yıldız, Naciye (2001), “Alkış”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, bşk. Prof. Dr. Mustafa İsen, C. 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 124-125.

Zekiyev M. Z.-F. A. Ganiyev-K. Z. Zinnetullina (1998) (red.), *Tatar Grammatikası I*, Moskova: İnsan Yayınları, Kazan: Fikér Yayınları.

Zekiyev, M. Z. (1999), *Tatar Grammatikası III (Sintaksis)*, Moskova: İnsan Yayınları, Kazan: Fikér Yayınları.